

El projecte d'una universitat radiada a Barcelona a inicis del segle xx

The project for a radio university in Barcelona at the beginning of the 20th century

Sara González Gómez
sara.gonzalez@uib.es
Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Avelina Miquel Lara
avelina.miquel@uib.eu
Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: 13/09/2024

Data d'acceptació: 20/01/2025

RESUM

Durant els anys vint i trenta del segle xx, la Universitat de Barcelona va implementar una sèrie de reformes a la recerca de la modernització d'estructures i l'acostament a les necessitats d'una societat en procés de transformació. Una de les innovacions més cridaneres va ser l'intent d'introducció de la radiodifusió com a mitjà educatiu. Un fenomen singular, amb referents europeus i iberoamericans, que arribava gairebé al compàs de la dotació de les primeres llicències per a la creació de les primigènies emissores de ràdio a Espanya. En aquest treball ens centrarem en el rastreig i anàlisi de la informació disponible sobre la coneguda com a universitat radiada de Barcelona, en un intent per reconstruir la seva història. Com a fonts utilitzarem el repositori digital de la Universitat de Barcelona i retalls de premsa de *La Vanguardia*, *El Debate*, *El Día Gráfico*, *La Correspondencia de Valencia*, *Diario de la Marina: periódico oficial*

del apostadero de La Habana, La Batalla o Nova Iberia, entre altres. Entre les principals conclusions aconseguides, s'albira un clar objectiu de projecció social, perquè la universitat —per mitjà de la cultura i la producció intel·lectual— beneficiï el conjunt de la societat. Un procés de cerca d'una universitat més social, compromesa, amb un servei públic i preocupada per alguna cosa més que per les seves funcions clàssiques i genuïnes.

PARAULES CLAU: universitat, ràdio, educació, història.

RESUMEN

Durante los años veinte y treinta del siglo xx, la Universidad de Barcelona implementó una serie de reformas en busca de la modernización de estructuras y el acercamiento a las necesidades de una sociedad en proceso de transformación. Una de las innovaciones más llamativas fue el intento de introducción de la radiodifusión como medio educativo. Un fenómeno singular, con referentes europeos e iberoamericanos, que llegaba casi al compás de la dotación de las primeras licencias para la creación de las primigenias emisoras de radio en España. En este trabajo nos centraremos en el rastreo y análisis de la información disponible sobre la conocida como universidad radiada de Barcelona, en un intento por reconstruir su historia. Como fuentes manejaremos el repositorio digital de la Universidad de Barcelona y recortes de prensa de *La Vanguardia*, *El Debate*, *El Día Gráfico*, *La Correspondencia de Valencia*, *Diario de la Marina: periódico oficial del apostadero de La Habana*, *La Batalla o Nova Iberia*, entre otros. Entre las principales conclusiones alcanzadas, se vislumbra un claro objetivo de proyección social, para que la universidad —por medio de la cultura y la producción intelectual— beneficie al conjunto de la sociedad. Un proceso de búsqueda de una universidad más social, comprometida, con un servicio público y preocupada por algo más que por sus funciones clásicas y genuinas.

PALABRAS CLAVE: universidad, radio, educación, historia.

ABSTRACT

During the 1920s and 1930s, the University of Barcelona implemented a series of reforms aimed at modernising its structures and aligning them with the needs of a society undergoing transformation. One of the most striking innovations was the attempt to introduce radio broadcasting as an educational medium. This was a unique

phenomenon, with European and Latin American precedents, which emerged almost simultaneously with the granting of the first licences for the establishment of the earliest radio stations in Spain. In this paper, we will focus on exploring and analysing the available information on what is known as the radio university of Barcelona, in an attempt to retrace its history. We will use sources such as the digital repository of the University of Barcelona and press clippings from *La Vanguardia*, *El Debate*, *El Día Gráfico*, *La Correspondencia de Valencia*, *Diario de la Marina: periódico oficial del apostadero de La Habana*, *La Batalla*, and *Nova Iberia*, among others. Among the main conclusions reached, a clear objective of social outreach becomes evident, as the university—through culture and intellectual production—aims to benefit society as a whole. This reflects a search for a more socially committed university, with a public service mission and concerned with more than just its traditional and inherent functions.

KEYWORDS: university, radio, education, history.

1. INTRODUCCIÓ

L'any 2024 commemora els primers 100 anys de radiodifusió a Espanya. Un segle informant, entretenant i educant a la ràdio, explica Jorge Álvarez, president de l'Acadèmia Espanyola de la Ràdio, a un mitjà digital. A finals de 1924 es van donar les primeres llicències per a la creació de les primigènies emissores de ràdio a Espanya, començant a funcionar de manera legal i regular, no experimentalment, com havia succeït alguns anys enrere. Radio Espanya de Madrid i Radi Barcelona van ser les que van donar el tret de sortida a la radiodifusió espanyola. Aquest mateix moment es documenten, dins de l'àmbit universitari, les primeres iniciatives d'ús de la ràdio com a mitjà d'alfabetització, culturització i difusió d'ensenyaments superiors. Un impuls lligat a la missió social o tercera missió de la universitat i a un entramat molt més ampli que connecta directament amb la tendència d'extensió universitària, universitats populars i, en general, alfabetització obrera. A Espanya, aquest intent d'introducció de la ràdio en la universitat va tenir com a referents, especialment, les iniciatives de grans ciutats europees, especialment la Universitat de París, en la qual es va posar en marxa una universitat radiada durant el curs 1926/27, però també l'escenari iberoamericà que va veure néixer les primeres estacions universitàries a la dècada dels anys vint.

En aquest context, la Universitat de Barcelona, institució que data de 1450, va experimentar una sèrie de reformes durant els anys vint i primers trenta del segle xx que buscaven modernitzar la seva estructura i adaptar-la a les necessitats d'una societat en transformació. Una de les innovacions més cridaneres va ser aquest intent d'introducció de la radiodifusió com a mitjà educatiu. L'objectiu era ampliar l'accés a l'educació universitària més enllà de les fronteres físiques del campus, llavors no concebut com a tal, però entès com a espai físic de la universitat. Aquest fenomen singular no ha estat investigat en profunditat i mereix ser examinat des d'una perspectiva històrica per a comprendre el seu impacte i significat dins del panorama acadèmic de l'època. No deixem de fer referència a un fet insòlit fins al moment, l'educació a distància, un espai educatiu no mediat per l'aula clàssica, sinó sotmès a altres suports i condicions; un espai virtual d'educació, no tal com els coneixem avui dia, sinó en les seves primeres expressions, com el cas de la universitat radiada.

El desenvolupament d'aquest treball ha estat subjecte a dues grans fases que donen forma al mètode històric. La primera fase té a veure amb l'estat de la qüestió i la cerca de dades i informació, i la segona amb l'anàlisi, la crítica i la interpretació d'aquesta informació. Com a fonts primàries farem servir documentació del repositori digital de la Universitat de Barcelona i retalls de premsa en els quals s'al·ludeix a la universitat radiada en publicacions com *La Vanguardia*, *El Debate*, *El Día Gráfico*, *El día. Periódico de la mañana*, *La Correspondencia de Valencia*, *Diario de la Marina: periódico oficial del apostadero de La Habana*, *La Batalla* o *Nova Iberia*, entre altres.

2. EL CONTEXT CATALÀ

El projecte d'universitat radiada de Barcelona no es pot desvincular d'un marc general molt més ampli que està representat pel moviment educatiu renovador que viu Catalunya en les primeres dècades del segle xx. En aquest context, la labor de l'Ajuntament de Barcelona en la creació d'escoles, renovació de mètodes d'ensenyament i, en general, en la millora de les atencions educatives, higièniques i assistencials, resulta de summa importància. Tota aquesta tasca modernitzadora es va desenvolupar, fonamentalment, a partir de 1916, amb la creació de la Comissió de Cultura, i fins al principi de la guerra civil. L'impuls que l'Ajuntament de Barcelona volia donar a l'escola, la cultura i la societat en general, posant especial atenció en la infància, coincidia amb una forta influència a Catalunya de les idees de l'Escola Nova, adoptades

per la dreta nacionalista per fonamentar un programa de reformisme social i de construcció d'un nou projecte nacional per a Catalunya. Encara que amb desacords i diferents matisos, en la necessitat de modernitzar l'educació van coincidir, especialment, a partir de principis de la segona dècada del segle xx, la dreta catalanista representant de la burgesia industrial i els grups del republicanisme de centreesquerra.¹

L'actuació reformadora de la dreta nacionalista en el terreny pedagògic, com en altres camps, es va donar especialment des de les diputacions catalanes agrupades, a partir de 1914, en la Mancomunitat de Catalunya. Al mateix temps, a l'Ajuntament de la capital catalana es va produir, en el camp educatiu, no sense tensions i postures confrontades, una fructífera col·laboració entre republicans i regionalistes que va donar com a resultat un ampli pla de construccions escolars, modernització de l'ensenyament i desenvolupament d'institucions al servei de la infància, com colònies escolars, menjadors infantils o parcs urbans per a jocs. Però tot aquest impuls renovador també va arribar a l'àmbit universitari, com veurem clarament reflectit en aquest treball a través del projecte d'una universitat radiada.

El reformisme educatiu del consistori barceloní s'emmarcava en un ampli projecte que buscava modernitzar la ciutat i la seva estructura urbana, millorant les condicions higièniques i els serveis, però sense oblidar ni perdre de referència, en cap moment, el terreny educatiu. En l'àmbit universitari, la missió social de la universitat i el concepte d'extensió universitària van començar a prendre impuls a través de les propostes de la Comissió.

La veritat és que, afortunadament, la vida de la Universitat de Barcelona durant els primers anys del segle xx va estar marcada per nombroses trobades destinades a modernitzar el sistema educatiu, entre els quals destaca el primer Congrés Universitari de Catalunya (1903-1904), els Estudis Universitaris Catalans (1906) i el segon Congrés Universitari Català (1918). Durant aquest temps, tal com recull la mateixa universitat en el seu web institucional, va aglutinar una generació de nous professors renovadors, i sovint de reconegut catalanisme, que marcarien el caràcter de la institució universitària durant el primer terç del segle. Trobem personalitats com els filòlegs Pompeu Fabra i Antonio Rubió i Lluch, el jurista Josep Pella, l'historiador Francesc Carreras Candi o l'arquitecte i historiador Josep Puig i Cadafalch. També van destacar

¹ GONZÁLEZ GÓMEZ, S., SUREDA GARCÍA, B., COMAS RUBÍ, F. «La renovación escolar del Ayuntamiento de Barcelona y su difusión fotográfica (1908-1936)», *Revista Española de Pedagogía*, vol. 75, núm. 268 (2017), p. 519-539. doi: <https://doi.org/10.22550/REP75-3-2017-03>

persones com Pere Bosch i Gimpera i Jaume Serra Húnter, que van exercir de rectors durant el període republicà. Amb l'adveniment de la II República espanyola i l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de la Universitat de Barcelona, el 7 de setembre de 1933, la institució es va convertir en la Universitat Autònoma de Barcelona, que estava regida per un patronat amb representants del Govern de la República, la Generalitat i el claustre universitari.

Dins d'aquestes coordenades generals se circumscriu el projecte d'universitat radiada que és aquí objecte d'estudi. Una iniciativa que, com diem en la introducció, no pot entendre's al marge de la influència europea, en un clar intent modernitzador i renovador dels nostres ensenyaments superiors, i de dues coordenades de referència que abordarem breument a continuació: la missió social de la universitat i la tendència d'extensió universitària.

3. L'EXTENSIÓ UNIVERSITÀRIA I LA MISSIÓ DE LA UNIVERSITAT COM A MARC DE REFERÈNCIA

La iniciativa de la universitat radiada ha de contemplar-se dins de l'ampli marc de la missió social de la universitat i, més concretament, dins del marc de l'extensió universitària o cultural. El concepte de «missió social» o «tercera missió» de la universitat forma part d'una construcció històrica les inicials referències de la qual es localitzen en les primeres dècades del segle XIX, dins de les universitats europees. De manera molt embrionària i difusa, recollint les paraules de Menéndez, va començar a identificar-se una missió social de la universitat preocupada per donar respostes a la població en termes educatius, en general, i, en particular, vinculada a la capacitació i formació en oficis enfront del sorgiment d'una nova classe social, l'obra. ² Llavors, la tercera missió de la universitat, aquesta que la posa en relació amb la societat i amb les grans audiències, pot explicar-se com aquella que es proposa, de manera explícita, que el coneixement produït en la universitat contribueixi al context social en el qual aquesta es troba i, d'aquesta manera, es torni observable en alguna mena de vincle específic amb el seu entorn o respongui més a la noció de responsabilitat o compromís social que a una funció explícita de la institució.

² MENÉNDEZ, G. «Resignificación de la extensión a 100 años de la Reforma Universitaria de 1918», *Revista de Extensión Universitaria*, núm. 7 (2017), p. 24-37.

Tal com descriuen Alonso, Cuschnir i Nápoli, «a lo largo de la historia, esta función ha sido nombrada de múltiples formas y los distintos modelos o visiones de universidades dieron diferentes respuestas y denominaciones al vínculo de las universidades con las sociedades: extensión, transferencia, misión o función, compromiso social, impacto social, vinculación, etc.».³ És clar que, de manera lenta, però progressiva, s'ha anat donant forma i existència a la funció social de la universitat, perquè la universitat necessita contacte amb l'existència pública, tal com va plantejar ja Ortega y Gasset. La universitat ha d'estar també «abierto a la plena actualidad; más aún, tiene que estar en medio de ella, sumergida en ella. Y no digo esto sólo porque la excitación animadora del aire libre histórico convenga a la universidad, sino también, viceversa, porque la vida pública necesita urgentemente la intervención en ella de la universidad como tal».⁴

L'extensió universitària enfonsa les seves arrels en els plantejaments i abastos de la Institució Lliure d'Ensenyament (ILE) i té com a referents internacionals el model anglosaxó i les universitats populars d'origen francès. Des de les seves primeres referències delimitades a programes d'educació formal d'adults a la Gran Bretanya de finals del segle XVIII, passant per la labor desenvolupada en ateneus, societats econòmiques d'amics del país, escoles populars, cursos d'estiu o universitats populars, entre moltes altres institucions, fins a l'actual concepció de l'extensió universitària com un dels «radis d'acció» presents en totes les universitats, s'han donat nombroses i molt variades experiències que fan d'aquest concepte un terme enormement diversificat.

La proposta d'una universitat radiada a Barcelona es produeix durant el primer terç del segle XX, època fructífera en el terreny científic i d'extensió cultural. La reforma universitària que portarà amb si la Segona República, en bona part un ressò tardà de les grans reformes europees i americanes, ajudarà al fet que la idea d'una universitat radiada vagi prenent forma. Sota l'objectiu d'una reforma gradual del sistema universitari, a la recerca de la democratització de la universitat, s'emprèn un ambiciós projecte que pretenia enfocar la missió de la universitat cap a la creació de coneixement i la formació de quadres tècnics, i a estendre al conjunt de la societat els valors de

³ MAURO, A., CUSCHNIR, M., NÁPOLI, M. «La tercera misión de la universidad y sus múltiples sentidos en debate: extensión, transferencia, vinculación, compromiso, coproducción e impacto social de las prácticas académicas y los modos de producción de conocimiento», *Revista del IICE*, núm. 50 (2021), p. 91-130. Cita: p. 95.

⁴ ORTEGA Y GASSET, J. *Misión de la Universidad*, España: Cátedra, 2015.

la ciència i la cerca del coneixement. La Segona República es va proposar, a la fi, començar a descentralitzar el sistema universitari, començant per concedir els estudis de doctorat a la Universitat de Barcelona, i introduint reformes en altres universitats.⁵

Però esclatarà la guerra civil i la posterior època de règim dictatorial. L'intens bombardeig de Barcelona durant la guerra civil també va afectar la universitat. El 18 de març de 1938, les bombes de l'aviació italiana van causar greus danys en teulades, sostres, finestres i laboratoris de la universitat, on també s'havien instal·lat dos refugis antiaeris en el soterrani, construïts durant el mes d'octubre de 1936. El 3 de febrer de 1939 es va suprimir l'estatut universitari. Aquesta data va marcar l'inici d'un període de repressió, durant el qual va ser depurat més del 70% del professorat i la llengua i cultura catalana van quedar eliminades de la vida acadèmica. A partir d'aquest moment, les activitats d'extensió cultural van adquirir uns clars tints propagandístics.

Durant la primera meitat del franquisme, l'enfortiment de la funció social de la universitat mitjançant la utilització de la projecció del seu quefer cap a la societat, posant en pràctica els programes d'extensió universitària i difusió cultural, va ser una tasca poc conreada en la vida universitària. A pesar que ja en l'article 13 de la Llei de 29 de juliol de 1943 sobre ordenació de la universitat espanyola s'establien els òrgans mitjançant els quals les universitats desenvoluparien les seves funcions primordials, entre ells el Secretariat de Publicacions, Intercanvi Científic i Extensió Universitària (SPICEU),⁶ la posada en marxa d'activitats d'extensió es va produir de manera tímida i pausada. Només a partir dels anys cinquanta, i especialment en dècades posteriors, van començar a donar-se alguns tímids projectes que van entreobrir lleument el camí.

Així, el propòsit de posar el saber universitari al servei de la societat i de fer dels seus problemes tema fonamental de les seves preocupacions, no era una de les prioritats dels dirigents polítics i universitaris del franquisme. El fet d'incorporar les tasques d'extensió i difusió al quefer normal de la universitat, però considerades com una projecció cap a la comunitat d'aquest quefer, com una ampliació del seu radi d'acció susceptible de permetre la participació en la

⁵ Arguments plantejats per: RIBAGORDA, A. La reforma universitària de la Segunda República española. *Espacios de Educación Superior* (2022). Recuperat el 18 de març de 2024 de: <https://www.espaciosdeeducacionsuperior.es/18/04/2022/la-reforma-universitaria-de-la-segunda-republica-espanola%E1%BF%BC/>

⁶ Oficialment, en totes les universitats d'Espanya es creen aquests secretariats per Ordre de 8 d'octubre de 1943.

cultura universitària de sectors més amplis, no es va produir amb freqüència. Els programes d'extensió cultural de les universitats espanyoles durant aquesta època van consistir, per regla general, en l'auspici de conferències, xerrades, escenificacions teatrals, cors, exposicions, concerts, cinema-club, emissions radiofòniques, escoles socials, cursos d'estiu, etc. En alguns casos, aquestes tasques comprenien també uns certs programes d'acció social, com és el cas dels consultoris jurídics populars. Però tot això ja es produeix en una època posterior, molt més grisa que l'etapa prèvia, la de finals dels vint i principis dels trenta, en la qual intenta tirar endavant el projecte de la universitat radiada de Barcelona, que passarem a analitzar a continuació, i que acabarà sent un projecte frustrat pels esdeveniments històrics i polítics de la dictadura.

4. EL PROJECTE D'UNIVERSITAT RADIADA A BARCELONA

La iniciativa de la universitat radiada a Barcelona es vincula inicialment a la figura d'Antonio Robert Rodríguez, catedràtic de l'Escola d'Enginyers Industrials i diputat ponent d'Instrucció Pública de la Diputació primoriverista. De fet, les pretensions inicials estan lligades a l'Escola d'Enginyers de Barcelona. Des de 1850, per Reial decret del 4 de setembre de 1850, es va establir la primera organització dels ensenyaments tècnics industrials a Espanya. En aquell moment es van crear tres escoles industrials d'ampliació a Barcelona, Sevilla i Vergara i una superior o central a Madrid (Real Institut Industrial de Madrid). L'Ordre Real del 24 de març de 1851 va fundar l'Escola Industrial Barcelonina i mig segle després, es va crear l'Escola Industrial de Barcelona mitjançant Reial decret del 30 de març de 1904 del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. La representació i administració d'aquest Centre General d'Ensenyament Tècnic era responsabilitat del Patronat de l'Escola Industrial, dins del qual estaven representades les principals entitats barcelonines vinculades amb el desenvolupament econòmic i industrial. A més de Foment del Treball Nacional, participaven l'Associació d'Enginyers Industrials, la Cambra de Comerç, la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona, el Sindicat d'Exportadors de Vins, l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona. Totes aquestes entitats van tenir molt a veure en la posada en marxa del projecte d'universitat radiada plantejat per Robert.

L'any 1910, la Mancomunitat de Catalunya, presidida per Prat de la Riba, reconverteix el centre en Universitat Industrial. Uns anys més tard, en 1928, la Comissió Provincial Permanent va aprovar la proposta de carta fundacional del

Real Politècnic Hispà-Americà (RPHA), que era «el nombre que se propuso dar a la Universidad Industrial, en un intento político de pan-hispanización y de des-catalanización de las escuelas de la Mancomunitat».⁷ En aquella carta, aprovada pel Patronat Local d'Ensenyament Tècnic Industrial, figurava ja la idea d'una Escola Industrial Radiada, que formaria part del RPHA, al costat de l'Escola del Treball; les Escoles municipals complementàries; l'Escola Preparatòria d'Enginyers Industrials; l'Escola Industrial (formació de mestres obrers, perits industrials i tècnics industrials); l'Escola d'Enginyers Industrials; l'Escola de Viatjants i Representants; l'Institut d'Orientació i Selecció Professional; la Biblioteca i el Museu Industrial; els Cursos de Formació Tècnica, d'ampliació d'estudis i recerca i la Residència d'Estudiants.⁸

Davant aquest panorama, la primera vegada que descobrim la referència a la universitat radiada en premsa és en 1926, prenent com a model la iniciativa que en aquest mateix moment acabava de ser aprovada per la Universitat de París. Curiosament, en aquesta ocasió serà el mateix Ràdio Club Catalunya qui sol·liciti una reunió amb el llavors Rector, Dr. Martínez Vargas, per a proposar-li la fundació de la «Universitat radiada de Catalunya». Ràdio Club de Catalunya estava disposada a instal·lar la seva emissora en dependències universitàries, cedir la propietat de les seves instal·lacions i material, oferir de manera gratuïta classes de radiodifusió, servir d'enllaç entre els estudiants com a club cultural i, fins i tot, destinar part de l'import de les quotes dels seus socis a aquesta empresa. L'article comenta que el Rector va estudiar el projecte i el va considerar ««acertado y elogiabile, pero desgraciadamente (estas son sus palabras), no lo puede aceptar, por ahora, porque la Universidad no dispone de elementos para sufragar los gastos de instalación y entretenimiento»».⁹

Un any després la iniciativa pren forma i agafa impuls gràcies al treball coordinat i conjunt tant per part de la Diputació i la Comissió de Cultura com per part de la recentment creada Radi-Barcelona. En 1927 ja es comença a parlar del projecte d'universitat radiada en nombrosos mitjans de premsa. Alguns retalls de premsa localitzats ja al·ludeixen a la proposta de Robert, el seu principal artífex. Ens referim, en concret, a un article de *El Debate* de 27

⁷ LUSA MONFORTE, G. *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona* [núm. 16], Barcelona: Romagraf, 2006. Cita: p. 5.

⁸ Ídem.

⁹ CALVET, E. «La universidad radiada de Cataluña», *La Vanguardia*, 6 d'octubre de 1926, p. 5.

de març de 1927,¹⁰ en el qual, sota el gran titular «Universidad Industrial de Barcelona» i els subtítols «Va a ser creada en breve por la Diputación» i «Todas las enseñanzas de dicho centro serán dadas también por radiotelefonía» s'anunciava la iniciativa:

Dentro de poco se creará la Universidad Radiada, para lo cual se establecerá una gran estación radiotelefónica, dándose cursillos especiales de todas las enseñanzas que se suministran en las Escuelas de la Diputación, a fin de que puedan aprovecharse de ellas todas las personas que viven fuera de Barcelona.¹¹

Durant els anys de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923/1925) s'havia donat un important impuls al conjunt de l'Escola Industrial amb la construcció d'una sèrie d'instal·lacions com l'Escola del Treball, l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades, l'Escola d'Infermeres, l'Escola de Bibliotecàries o el Servei Meteorològic de Catalunya. Darrere d'aquest impuls arquitectònic estava Josep Puig i Cadafalch, president de la Mancomunitat entre els anys 1917 i 1924, que va apostar per un ambiciós programa de renovació de l'ensenyament. Durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), el recinte va viure una etapa convulsa amb expulsions del professorat i una reorientació ideològica contrària al catalanisme. Moltes de les institucions de l'Escola Industrial van quedar suprimides. A partir de 1929, amb l'esmentat Real Politècnic Hispà Americà i el directori militar es va aprovar un estatut d'ensenyament industrial que va establir un model uniformista que va acabar amb l'etapa descentralitzadora prèvia. No obstant això, en aquest context convuls per als ensenyaments industrials catalans, va brollar la iniciativa de la universitat radiada. A partir de l'any 1931, amb la reinstauració de la Generalitat de Catalunya, l'Escola va passar a dependre del Patronat Local de Formació Professional de Barcelona i, durant aquesta etapa prèvia a la guerra civil, l'Escola va començar a recuperar la seva antiga esplendor.

Tenint això en compte, en 1927, *La Vanguardia*, el mitjà que realitza la més àmplia cobertura de la notícia durant el nostre arc cronològic de referència, anuncia que «La Universidad Radiada de Cataluña es un hecho» i un extraordinari esdeveniment per a la ciutat i per a la regió en general:

¹⁰ EDITORIAL. «Universidad Industrial de Barcelona», *El Debate*, Año XVII, núm. 5513, 17 de març de 1927.

¹¹ Ídem.

Gracias a las iniciativas del eminente catedrático de la Escuela de Ingenieros Industriales y director de la Escuela Elemental del Trabajo, D. Antonio Rober, ponente de cultura de nuestra Diputación provincial, la comisión provincial permanente ha acordado establecer en la Universidad Industrial una poderosa emisora radiotelefónica destinada a difundir y extender la intensa labor cultural de dicho centro docente.¹²

Un dia després es publica en el mateix mitjà un article a doble columna, signat pel Dr. E. Calvet, en el qual s'enalteix la labor de l'artífex i es considera que la universitat industrial «se verá dotada del mayor progreso de los tiempos modernos, o sea de la radiocomunicación que (...) llevará las palpitaciones de nuestra cultura científica hasta los pueblos hermanos de raza española, situados a la otra parte del Atlántico».¹³ En aquest article es descriuen les activitats de la universitat radiada, de manera idèntica a com ens les trobarem en *La Correspondencia de Valencia* del 9 d'abril de 1927, que veurem més a baix. Crida l'atenció l'argumentació i defensa de la iniciativa realitzada per qui subscriu, al·legant que el principal objectiu d'una estació emissora universitària com la que es planteja no és la del mer entreteniment sinó la d'educar i ensenyar.

Per part seva, *El Día Gráfico*¹⁴ recull la decisió adoptada per l'Associació Nacional de Radiodifusió, que va aprovar oferir els serveis de l'Emissora Ràdio-Barcelona a les universitats literària i industrial de la capital catalana. Una informació similar es publicarà en *El día: periódico de la mañana*,¹⁵ la qual cosa ens confirma el treball coordinat i conjunt, i l'impuls al projecte, tant per part de la Diputació i la Comissió de Cultura com per part de la recentment creada Ràdio-Barcelona. *La Vanguardia*, de nou, recull també la notícia.

La Correspondencia de Valencia, en l'article de 1927 al qual ens referíem abans, sense signar, publica una interessant columna en la qual s'al·ludeix a la universitat radiada de Catalunya com una «iniciativa de un gran patriota e ilustre catedrático, el señor Robert».¹⁶ S'al·ludeix a l'article publicat per l'escriptor Guillem-García, publicat en el *Diario de Barcelona*, a propòsit

¹² CALVET, E. «La universidad radiada de Cataluña es un hecho», *La Vanguardia*, 17 de març de 1927.

¹³ CALVET, E. «La universidad radiada de Cataluña», *La Vanguardia*, 18 de març de 1927.

¹⁴ EDITORIAL. [Sin título], *El día gráfico*, 20 de març de 1927, p. 3.

¹⁵ EDITORIAL. «De Barcelona. Proyecto de universidad radiada», *El día: periódico de la mañana*, 30 de març de 1927.

¹⁶ EDITORIAL. «La universidad radiada de Cataluña», *La Correspondencia de Valencia*, 9 d'abril de 1927.

del projecte d'universitat radiada, en el qual s'apunta a l'experiència nord-americana dient:

Si en los Estados Unidos se ha divulgado rápidamente la radiodifusión de las enseñanzas de la Universidad y las Escuelas Especiales, en Europa solo ha habido un intento en París, con el Instituto Radiofónico de Expansión Universitaria, que no se ha desarrollado por la falta de protección del Estado y no poseer una estación emisora propia.¹⁷

Les activitats que Antonio Robert es plantejava desenvolupar a través d'aquesta universitat radiada passaven per l'emissió del butlletí meteorològic; informació sobre el servei nacional agrari; emissions culturals per a escoles -comprentent exercicis rítmics-; conferències de cultura general; divulgació dels coneixements agropecuaris; educació estètica amb el foment del folklore i el cultiu i desenvolupament de les cançons i les danses populars; música explicada i literatura comentades, amb audicions de música selecta. A més, incloïa l'economia domèstica, amb especial aplicació per a les dones del camp i la ciutat, donant preferent atenció a l'Escola de la Dona,¹⁸ fundada a Barcelona per iniciativa de Carme Ruiz i Alá durant el curs 1882/83, i agregada a l'Escola Normal de Magisteri de Barcelona fins a l'any 1918. En el projecte de Robert es trobava la idea de difondre informació per ràdio sobre cultura femenina, higiene, medicina casolana, nocions sobre la cura dels nens, etc.

¹⁷ Ídem.

¹⁸ La història de l'Escola de la Dona es remunta a l'any 1881 amb la petició, dirigida a les autoritats de la Diputació Provincial, de Carme Ruiz i Alá, directora i professora del Col·legi de la nostra Senyora de Carme i d'una acadèmia privada de tall situada en el passatge de Madoz, número 6, de Barcelona. Ruiz demanava la creació d'una escola pública de professores de tall. El projecte anava dirigit a les dones de les classes més humils amb la finalitat d'oferir un mestratge en l'ofici de tall i confecció, que fins llavors no existia. Al llarg de la seva història va tenir diversos canvis de denominació i emplaçament. El 1918, quan deixa de dependre de l'Escola Normal de Magisteri, passa a dir-se Escola Professional per a la Dona. La nova denominació reflectia el propòsit d'oferir a les dones de les classes populars i obreres uns instruments educatius que els permetessin professionalment equiparar-se amb l'home, i en aquest sentit, més enllà de l'ensenyament de tall i confecció, també oferia a les dones un complement de cultura general. Durant la dictadura de Primo de Rivera es van produir una sèrie de canvis a l'Escola Professional per a la Dona: la confiscació de les instal·lacions i materials; la prohibició de l'ús del català; el traspàs de la capacitat per a atorgar títols en l'Estat espanyol; la depuració de Concepció Farran, i la confirmació en el càrrec de Maria Fath com a directora. Més endavant l'Escola quedaria adscrita a la Secció de Foment i Instrucció Pública i Belles arts de la Diputació Provincial. Amb l'adveniment de la Segona República es mantindrà una línia educativa continuïsta. Informació extreta de: <https://www.diba.cat/es/web/recintes/francesca-bonnamaison/historia>

En aquella mateixa columna periodística publicada per *La Correspondencia de Valencia* es deia que una altra de les activitats previstes en aquest projecte d'universitat radiada era la creació d'un Institut comercial radiodifós, amb les seves escoles d'idiomes annexes. No eren poques les coses que es continuaven referint i que es justificaven i es defensaven fins i tot al·legant que anava a donar-se un procés de selecció de professorat especialitzat per a no caure en «aquestes paròdies de lliçons radiades que algunes emissores han volgut introduir en els seus programes amb notable descrèdit per a aquest particular ensenyament per ràdio».¹⁹ L'article es tancava anunciant que, previsiblement, l'ambiciós projecte estaria en marxa el següent curs, perquè s'havia votat ja la consignació corresponent per a la instal·lació de l'emissora, torres porta antenes, estudis, sala de màquines, etc., però la realitat és que el temps va continuar corrent.

La notícia de la posada en marxa de la universitat va tenir una important cobertura mediàtica a través de la premsa i, en conseqüència, una alta demanda d'informació per part de la ciutadania. L'abast va arribar fins a tal punt que, uns dies després de la seva publicació, el periòdic *La Vanguardia* expressava que han estat tantes les cartes rebudes amb motiu de la publicació de l'article sobre la universitat radiada, interessant-se per detalls sobre el seu emplaçament, que havien aconseguit un gravat que podia donar idea del projecte. En el gravat podem veure dues grans antenes que coronen l'edifici, doncs, tal com reflecteix la premsa, la intenció és disposar d'«una emisora propia, de carácter independiente, cosa absolutamente necesaria para que los fines culturales que persigue puedan verse realizados».²⁰

No hem trobat, fins al moment, notícies documentals que corroborin que la iniciativa arribés a posar-se en marxa. Caldrà esperar als primers anys trenta, coincidint amb el procés reivindicatiu de l'autonomia universitària després de la proclamació de la Segona República que, en la tardor de 1931, havia aconseguit que les facultats de Filosofia i Lletres de les universitats de Barcelona i Central de Madrid accedissin a una autonomia limitada considerada com una prova per a la concessió d'un major grau d'autogovern dels centres d'ensenyament superior.²¹ Aquestes ànsies de renovació estaven

¹⁹ EDITORIAL. «La universidad radiada de Cataluña», *La Correspondencia de Valencia*, 9 d'abril de 1927.

²⁰ CALVET, E. «La universidad radiada de Cataluña», *La Vanguardia*, 25 de març de 1927, p. 10.

²¹ GRACIA ALONSO, F., FULLOLA, J. M. «1931-1939. De l'esperança a la desfeta», en CASASSAS, J., GRACIA, F., FULLOLA, J. M. (Eds.), *La Universitat de Barcelona. Libertas Perfundet Omnia Luce 1450*, Universitat de Barcelona, 2008, p. 50-99.

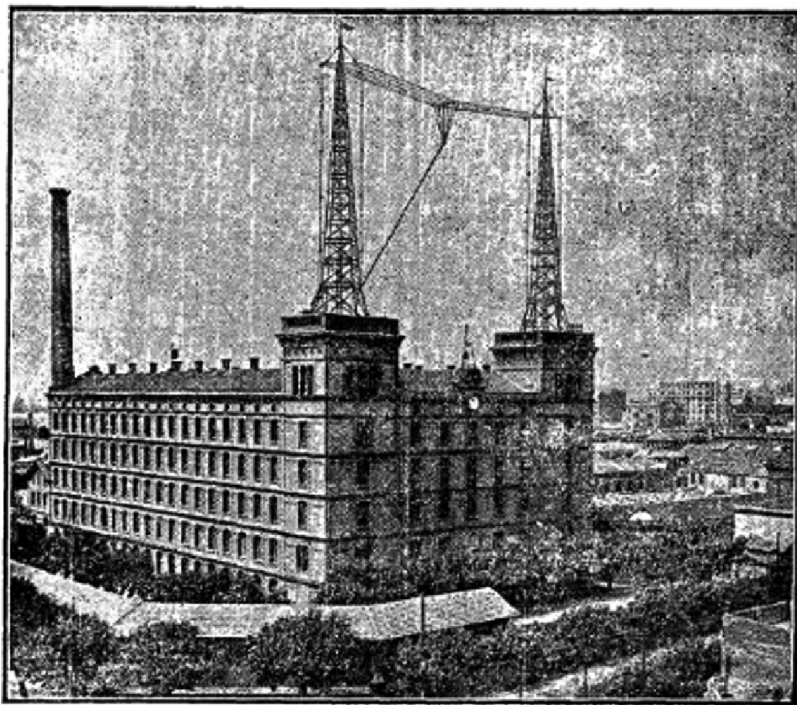
Camet de T. S. H.

La Universidad Radiada de Cataluña

Atendiendo a las numerosas cartas recibidas con motivo del artículo que publiqué el viernes pasado sobre «La Universidad Radiada de Cataluña», interesándose para saber detalles de su emplazamiento, adjunto insertamos el grabado que da idea de la futura Universidad. Como se ve por las ante-

nas que coronan las torres del edificio, la Universidad Radiada de Cataluña quiere contar con emisora propia, de carácter independiente, cosa absolutamente necesaria para que los fines culturales que persigue puedan verse realizados. Queda, pues, satisfecha la curiosidad de nuestros lectores y pronto podré darles detalles acerca de la potencia y características principales de esta nueva estación emisora, la cual superará en mucho a las que actualmente existen en nuestra nación.

Dr. E. CALVET

VISION DE LA FUTURA UNIVERSIDAD RADIADA DE CATALUÑA

Imatge 1: Arxiu *La Vanguardia*, 25 de març de 1927, p. 10.

encapçalades a Barcelona pel rector Jaume Serra Hunter (1931-1933) i el llavors degà Pere Bosch Gimpera, els qui van començar a aplicar els principis aprovats en 1919 pel Segon Congrés Universitari Català, que constituïrien la base dels canvis profunds que s'introduïran a partir de la concessió de

l'autonomia universitària a la Universitat de Barcelona en 1933 en aplicació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya.²² De fet, serà ja durant el rectorat de Pere Bosch Gimpera (1933-1939) quan es procedeix a rescatar la idea i revitalitzar-la, especialment durant els primers moments de la guerra civil.

En declaracions de Bosch Gimpera a *La Vanguardia* argumentava el seu anhel per convertir a la universitat en centre de difusió cultural que arribés, amb la seva labor, a tots els sectors de la societat.²³ A això responia, en efecte, el projecte d'universitat radiada. I és que aquest catedràtic va demostrar, des del primer moment, clarament, la seva preocupació per convertir la universitat en un centre de recerca i de difusió del coneixement a tots els nivells, des de l'extensió mitjançant els cursos universitaris per a obrers i la universitat radiada, fins a la modernització i internacionalització de la producció científica.²⁴ La informació respecte a aquest projecte social i democratitzador de la universitat es publicarà, fins i tot, en el *Diario de la Marina: periódico oficial del apostadero de La Habana*. Allí es deia que la universitat radiada estava gairebé llesta per a començar amb la seva labor, al mateix temps que «los estudios universitarios para obreros que funcionan desde el comienzo de la autonomía y que van dirigidas a los que, ejerciendo sus profesiones y sin pretender salirse de ellas, sientan interés por el estudio y por la formación científica del espíritu».²⁵

El 29 d'octubre de 1936, el professor Josep Quero i Morales²⁶ va passar a ocupar accidentalment el càrrec de Rector-Comissari de la Universitat de Catalunya. En aquests dos mesos com a rector accidental de la Universitat de Catalunya, tal com queda reflectit en un report imprès del dipòsit digital de la Universitat, una de les seves principals preocupacions va ser acostar la universitat al poble «a fi que la Universitat s'inundés d'esperit revolucionari, que ella ha de convertir en doctrina». Allí s'explica que la universitat radiada

²² GRACIA ALONSO, F. *Pere Bosch Gimpera. Universidad, política, exilio*, Madrid: Marcial Pons, 2011.

²³ EDITORIAL. «El doctor Bosch Gimpera habla de la autonomía universitaria», *La Vanguardia*, 12 de març de 1936, p. 7.

²⁴ GRACIA ALONSO, F. «Joan Maluquer de Motes, gestor universitario. El Plan Maluquer y la renovación de los estudios de Filosofía y Letras en la Universidad de Barcelona», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 23 (2023), p. 323-341. Cita: p. 324.

²⁵ EDITORIAL. [Sin título], *Diario de la Marina: periódico oficial del apostadero de La Habana*, 2 d'abril de 1936.

²⁶ Aquest catedràtic, jurista i polític va ser secretari tècnic de la Comissió Jurídica Assessora del govern català en 1932; conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya en 1936; i sotssecretari d'Assumptes Estrangers de la Segona República en 1939. En acabar la guerra civil espanyola es va exiliar a París, on va salvar materials lingüístics del filòleg Joan Coromines, i després a Ginebra, on va ser cap del servei de traduccions de l'Organització Mundial de la Salut.

tindria una doble finalitat: primera, donar cursos d'extensió universitària de les matèries fonamentals que integren els estudis de les Facultats, i, en segon lloc, contribuir, amb la mitja hora per al Front, a formar la consciència cultural del milicià.²⁷

A partir d'aquest moment, una vegada desfermada la guerra civil i durant els primers anys del franquisme, les activitats d'extensió cultural van adquirir uns clars tints propagandístics, moralitzadors i impregnats del nacionalcatolicisme:

En estos momentos de guerra, lo mismo que más tarde, cuando la vida se normalice y la Universidad vuelva a emprender su tarea de Cultura popular, la universidad radiada llevará a todos los rincones de Cataluña una labor de cultura que contribuirá a incorporar todos los sectores de nuestro pueblo a la renovación social y humana que habrá de representar la presente Revolución.²⁸

Al retorn de Bosch Gimpera, a inicis de 1937, *La Vanguardia* publica un article titulat «La obra renovadora de la Universidad. La cultura popular y la universidad radiada». Allí s'enalteix la labor desenvolupada pel Dr. Quero, durant el seu càrrec com a rector accidental, secundat pel Dr. Masriera, qui, es diu, ha donat un vigorós impuls a la iniciativa. La universitat no havia pogut tirar endavant al llarg de l'última dècada el projecte, alguna cosa que «desde el principio quisimos que se hiciese de cara al pueblo, y que constituía una ilusión, no sólo del antiguo Patronato, del Rectorado y de los profesores que sentían la responsabilidad y la trascendencia de su cometido, sino también de la Consejería de Cultura de la Generalidad».²⁹

L'any 1937, una publicació en *Nova Iberia*, dona compte dels avanços en la posada en marxa de la universitat radiada, manifestant que «por medio de la radio, todos los trabajadores de Catalunya podrán, con el mínimo esfuerzo y sin dispendios, seguir las enseñanzas generales y especiales que contribuyan al más perfecto desarrollo de su personalidad». Es confirma que la universitat radiada funciona ja sota el control d'un comitè amb representació sindical i docent. Es concreta, a més, l'estructura d'aquest nou i potent difusor de la cultura catalana:

²⁷ QUERO I MORALES, J. *La Universitat de Catalunya. Report del Comissari-Rector Accidental*, Barcelona: Departament de Cultura, 1936.

²⁸ EDITORIAL. «La Universidad de Cataluña», *La Batalla*, 5 de gener de 1937, p. 2.

²⁹ CALVET, E. «La obra renovadora de la Universidad. La cultura popular y la universidad radiada», *La Vanguardia*, 3 de gener de 1937, p. 3.

La Universidad radiada de Catalunya consta de: a) una estancia emisora de onda corta capaz de ser puesta en contacto con las emisoras oficiales de onda larga (no tan sólo para aumentar su potencia difusiva, sino para retransmitir conferencias extranjeras de interés), b) micrófonos y locutorios instalados en el primer piso del edificio universitario y en los grandes centros culturales urbanos, c) unas oficinas de información, propaganda y secretariado general, dirigidas por el Prof. Masriera de la Facultad de Ciencias.³⁰

A més de tot això, es projecta el funcionament dels següents serveis i instal·lacions: 1) Un servei de control de les audicions i de l'eficàcia dels ensenyaments; 2) Un servei de correspondència en connexió amb el secretariat i amb els quadres docents i biblioteques universitàries; 3) Una cinemateca (destinada a subministrar els films per a les sessions de cinema cultural, complementàries als ensenyaments radiats); 4) Un servei de transports que permeti traslladar a ciutats i pobles llunyans les peces de museus, aparells i materials de laboratori adequats per a demostracions pràctiques; 5) Una secció de l'editorial universitària dedicada a la publicació de textos radiats i gràfics complementaris.

El projecte era ambiciós, però semblava estar ben planificat i organitzat. En 1937 el programa de cursos estava acabat i es preveien 6 hores diàries d'emissió, amb hores fixes per a cada facultat, intercalant breus pauses en les quals s'inseriria música selecta, «introducida por una breve explicación del alcance estético de las piezas radiadas»³¹.

No hem aconseguit esbrinar res més sobre el projecte a partir d'aquest moment, la documentació institucional no hi torna a fer referència, però continuarem investigant de cara a pròximes publicacions. Ens quedem amb les paraules publicades en l'esmentada revista, que tanquen l'article dient el següent:

No es una esperanza ilusoria sino una predicción llena de fundamento lógico creer que las tareas de nuestra Universidad radiada serán las que, de hecho, permitirán alcanzar la máxima aspiración de todos los trabajadores: tener a su constante disposición, todos absolutamente todos, los valores y las posibilidades culturales del país.

³⁰ MIRA, E. «La universidad radiada de Catalunya», *Nova Iberia*, març de 1937, núm. 3-4, p. 28-29.

³¹ Ídem.

5. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

La universitat radiada oferia una forma innovadora de dur a terme una incipient educació a distància, oberta a grans audiències i promotora de la cultura com a mecanisme democratitzador de la societat, però clarament presentava grans desafiaments tècnics i logístics difícilment salvables en aquests moments. Les diferents partides pressupostàries que es van anar aprovant ens demostren el gran esforç realitzat a nivell econòmic per a la seva posada en marxa. La implicació de la Diputació i la Comissió de Cultura, així com de la recentment creada Ràdio-Barcelona, fins i tot la proposta iniciàtica de la Ràdio Club de Catalunya, ens permeten afirmar que estem davant un projecte amb veritable presència institucional i no emanat exclusivament des de la universitat, més aviat tot el contrari. Seria aquesta una peça clau a ressaltar que hauria facilitat la gestió del projecte perquè, tal com planteja Ronda,³² el suport institucional al projecte és fonamental per a aconseguir-ne la consolidació, així com per obtenir finançament i integrar-lo dins de la comunitat universitària com un mitjà propi d'expressió.

D'altra banda, la referència a l'exterior, buscant models innovadors, és clara en aquest projecte. Hem de tenir en compte que Catalunya sempre es va mostrar molt atenta al que s'estava fent a Europa, especialment en països occidentals desenvolupats. Les al·lusions a la Universitat de París seran constants durant els anys de gestació. Tampoc es perdrà de referència l'espai iberoamericà, posant el focus la LR11 Ràdio Universitat Nacional de La Plata, que va aparèixer a l'Argentina en 1924 com un mitjà de comunicació estretament vinculat a l'educació i a la recerca. Anys més tard apareixeria la LT10 en la Universitat Nacional del Litoral i la seguiria amb la seva estació de ràdio pròpia la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic.³³

Un dels aspectes que es tradueixen per a nosaltres de forma més evident amb aquest projecte és la conscienciació, per part de tots els implicats, de la importància de la universitat com a eina social; naturalment, des d'un punt de vista científicotècnic i en conseqüència econòmic, però també des d'una perspectiva social. El rerefons és clar: hi ha un clar objectiu de projecció social,

³² RONDA, J. «Inventar en las ondas. La radio universitaria, una nueva forma de programación y especialización», en AGUADED J., CONTRERAS, P. *La radio universitaria como servicio público para una ciudadanía democrática*, A Coruña: Nerbiblo, 2011, p. 109-118.

³³ MARTÍN PENA, D., GIORGI, M. «La radio universitaria como alternativa de formación y comunicación», *Documentos de trabajo (Fundación Carolina)*, núm. 18 (2019), p. 1-16.

perquè la universitat -per mitjà de la cultura i la producció intel·lectual- beneficiï al conjunt de la societat, fonamentalment als menys afavorits.³⁴ Es dona, per tant, un procés de cerca d'una universitat més social, compromesa, amb un servei públic i preocupada per alguna cosa més que per les seves vitals funcions genuïnes. No oblidem que el model elitista d'universitat que impera al llarg de segles i segles de la nostra història estava enfocat en una minoria molt selecta i aquesta proposta d'obertura mitjançant la ràdio, almenys, exemplifica un intent de ruptura amb aquest model.

Segurament hi ha molts altres aspectes que es podrien abordar aquí, des dels tècnics i logístics com la qualitat del so, la disponibilitat de receptors de ràdio i la cobertura del senyal, com els humans, relacionats amb la nul·la formació del professorat i els estudiants per a enfrontar aquestes emissions radiotelefòniques, qüestions que, sens dubte, podien afectar l'experiència d'aprenentatge dels estudiants, i de la ciutadania en general, i que van ser grans desafiaments per al projecte d'universitat radiada.

En definitiva, i a l'espera de la localització d'un major nombre de fonts primàries que ens permetin continuar reconstruint la història d'aquesta proposta d'inserció de la ràdio en la vida universitària com a mecanisme de democratització del coneixement, podem concloure que la iniciativa d'una universitat radiada a Barcelona es va anar forjant lentament i van ser diversos els personatges, tal com hem vist en aquest treball, que van intentar convertir-la en una realitat. Aquell intent representa un bon exemple d'una forma precursora d'educació a distància. La introducció de la radiodifusió com mitjà educatiu, que permetria ampliar l'accés a l'educació universitària més enllà de les fronteres físiques del campus, llavors no concebut com a tal, o en un moment en el qual les aules estaven clausurades, com va succeir en l'època de guerra, representa un avanç educatiu de gran significat per a l'època històrica a la qual ens remuntem.

³⁴ *Ibidem*.